

DENIS
DIDEROT
Rameauov synovec

VYDAVATELSTVO
SPOLKU SLOVENSKÝCH SPISOVATEĽOV

Edícia svetových mysliteľov

Translation © Vladimíra Komorovská 2012

Prologue © Vladimíra Komorovská 2012

Cover design © Dušan Babjak 2012

Slovak Edition © Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov, spol. s r. o.

Bratislava 2012

e-mail: vsst@stonline.sk

<http://www.vsst.sk>

Realizované s finančnou podporou
Ministerstva kultúry Slovenskej republiky

VYDAVATELSTVO
SPOLKU SLOVENSKÝCH SPISOVATEĽOV, spol. s r. o.

Denis Diderot: Rameauov synovec

Z francúzskeho originálu *Le Neveu de Rameau*,
ktorý prvý raz vydal podľa objaveného rukopisu (s úvodom a poznámkami jeho
nálezcu Georgesa Monvala) E. Plon, Nourrit et Cie v roku 1891,
preložila a predslov s poznámkami napísala Vladimíra Komorovská.

Jazyková redaktorka Viera Marušiaková

Obálka Dušan Babjak

Sadzba a tlač ETERNA Press, s. r. o.

Prvé slovenské vydanie

Printed in Slovakia

ISBN 978-80-8061-628-1

DENIS DIDEROT
RAMEAUOV SYNOVEC

DENIS
D I D E R O T
Rameauov synovec

Z francúzštiny preložila
VLADIMÍRA KOMOROVSKÁ

VYDAVATELSTVO
SPOLKU SLOVENSKÝCH SPISOVATEĽOV

PROMETEOVSKÝ DUCH ENCYKLOPÉDIE

Francúzsky osvietenický filozof Denis Diderot, notorický materialista, odvážny bojovník proti tmárstvu a neznášanlivosti, moderný románopisec a divadelný teoretik, neúnavný redaktor Encyklopédie, prináležiaci k najvýraznejším osobnostiam 18. storočia, sa narodil piateho októbra 1713 ako najstarší syn zo šiestich detí zbožného a bezúhonného langreského nožiara špecializujúceho sa na chirurgické nástroje a skalpely, ktorý mu predurčil duchovnú dráhu. V roku 1723 sa teda stal žiakom jezuitského kolégia založeného na tradičnom *Ratio studiorum* neďaleko rodného domu a ako trinásťročný už nosil tonzúru budúceho kňaza v nádeji, že raz vstúpi po matkinom bratovi Didierovi Vigneronomi do zboru kanonikov pri katedrále. Rodinné plány však stroskotali, ako zachytáva v *Rozhovore otca s potomkami alebo O nebezpečenstve stavať sa nad zákony* (*Entretien d'un père avec ses enfants, ou du Danger de se mettre au-dessus des lois*) a završuje úsudkom „*radšej sa stať dobrým filozofom alebo ničím ako zlým kanonikom*“; v roku 1728 alebo 1729 odcestoval do Paríža, kde nastúpil buď do prestížneho Collège d'Harcourt, ktoré poskytovalo prístrešie „chudobným“ vidieckym študentom, ako uvádza jeho dcéra Marie-Angélique de Vandeuil v *Spomienkach na otca* (*Mémoires sur Diderot*. 1787), alebo do jezuitského Collège Louis-le-Grand, ktoré pred ním absolvoval aj osvietený duch Voltaire, čo vyplýva z jeho zmienky o tamojšom učiteľovi zvanom père Porée v *Liste o slepcoch pre vidiacich* (*Lettre sur les aveugles à l'usage de ceux qui voient*). Chválospevom na profesora Dominiqua François Rivarda, harcourtského matematikára, sa však zrejme pokúšal zahľadiť stopy po svojej ranej mladosti, ak náhodou neštudoval rétoriku u jezuitov a filozofiu u jansenistov. S väčšou istotou už znalec osvietenského storočia a životopisec Raymond Trousson (*1936), emeritný profesor Université libre de Bruxelles a člen

Académie royale de langue et de littérature françaises de Belgique, spomína Diderotovo úspešné štúdium teológie na Sorbonne, ku ktorému si pribral aj filozofiu, kým v roku 1735 nezískal diplom majstra slobodných umení na Université de Paris. Pedagógom sa nikdy nepodarilo potlačiť jeho nechť k metafyzike a „frivolnej“ scholastike, no na druhej strane vzbudili popri klasickej literatúre jeho záujem o aritmetiku, algebru a geometriu. Odmladi sa hrdil prezývkou Filozof, keďže rád viedol ohnivé diskusie, nedával najavo nenávisť ani ctibažnosť a neprahol po bohatstve; chýbal mu len plášť typický pre starého rozvážneho mudrca, ktorý si ako živoriaci bedár nemohol dovoliť. „*Sám som v mladosti balansoval medzi Sorbonnou a Comédiou. V zime som za najnevľúdnejšieho počasia chodieval deklamovať do zapadnutých alejí Luxembourskej záhrady party z Molièra a Corneilla. Čo som zamýšľal? Zožať potlesk....? Dôverne sa stykať s herečkami, ktoré sa mi videli nesmierne rozkošné a poddajné...? Bol by som spravil čokoľvek, len aby som sa zapáčil Gaussinovej, ktorá práve debutovala a stelesňovala ukázkovú krásu, alebo Dangevilovej, ktorá hýrila na javisku neodolateľným pôvabom,*“ napísal po tridsiatich piatich rokoch v slávnom dialógu *Herecký paradox* (Paradoxe sur le Comédien), v ktorom sa pozoruhodne zamýšľa nad hereckým povoláním a načrtáva estetické otázky dramatického umenia.

Nasledujúce obdobie bolo pre mladého Diderota, dychtiačeho po nových poznatkoch, zaťažkávacou skúškou. Otec ho odporučil svojmu krajanovi, parížskemu prokurátorovi Foucouovi za kancelára, ale jednotvárna úradnícka činnosť Filozofa nepredstaviteľne ubíjala a po necelých dvoch rokoch ju zavesil na klinec. Sklamaná otec ho odmietol finančne podporovať, horko-ťažko sa teda pretĺkal životom medzi parížskou bohémou v Quartier latin, dával súkromné hodiny matematiky, koncipoval kázne, zdokonaľoval sa v angličtine a navštevoval divadlá. Uverejnil niekoľko článkov v literárnom časopise *Mercur de France*, medzi prvými *Epištolu monseigneurovi Basse-tovi* (Épître à M. Basset. 1739), doplnil vysvetlivkami preklad Étienna de Silhouette *Esej o človeku* (Essay on Man) od anglického básnika a esejistu Alexandra Popea (1688 – 1744) a len

čo dostal z cenzúrneho úradu povolenie, začal prekladať *Dejiny Grécka* (The Grecian history) od anglického štátneho sekretára Templa Stanyana (1695 – 1752).

Medzitým sa Denis Diderot zahľadel do Anny Antoinetty Championovej (1710 – 1796), ktorá s matkou viedla obchod s bielizňou, a navzdory otcovmu výslovnému zákazu i nútenému pobytu v kláštore pri Troyes sa s ňou šiesteho novembra 1743 oženil. Dlho však nenažívali v šťastí a zhode, nielen pre Denisove vysoké literárne ambície, no najmä pre jeho bohémsku ľahkomyselnosť i neveru, ktorými spočiatku srdečnú a chápuvú manželku zatvorenú medzi štyri múry, zaneprázdnenú domácimi prácami, zmorenú samotou, biedou i troma nešťastnými materstvami, privádzal do zúfalstva až zúrivosti; ich spory sa vyostřili do takej miery, že Jean-Jacques Rousseau ju pre ustavične podnecované hádky označil v slávnych *Vyznaniach* (Confessions. 1765 – 1770) za „*hašterivú stvoru, ktorá vyvreskuje ako kofa na trhu*“. Už po dvojročnom spolužití Diderot nadviazal intímnu známosť s požadovačnou a „strašne škaredou“ literátkou Mariou Madeleinou de Puisieux, rodenou d'Arasant (1720 – 1798), autorkou feministicky ladených textov *Žena nie je menejcennejšia než muž* (La Femme n'est pas inférieure à l'homme) a *Triumf dám* (Le Triomphe des dames), ktoré pôvodne pripisovali jej manželovi Philippovi Florentovi de Puisieux (1713 – 1772), francúzskemu veľvyslancovi vo Švajčiarsku.

V Café de la Régence sa Diderot v auguste 1742 na Place du Palais-Royal zoznámil so svojím vrstovníkom Jeanom Jacquesom Rousseauom, ktorý zavítal do Paríža s *Návrhom na nové hudobné značky* (Projet concernant de nouveaux signes pour la musique), prepracovanom a vydanom pod názvom *Rozprava o modernej hudbe* (Dissertation sur la musique moderne. 1743), a zakrátko sa medzi nimi zrodilo úprimné priateľstvo trvajúce pätnásť rokov. V tom čase ustavične bojoval s nedostatkom peňazí a aké-také prostriedky na živobytie mu zabezpečovali preklady z angličtiny, z jazyka „tolerantnej a slobodnej“ krajiny ako stvorenej pre „cielavedomých zvedavcov a mysliteľov“; zahľbil sa teda do *Eseje o cnostiach a zásluhách* (An

Inquiry Concerning Virtue and Merit) od filozofa Anthonyho Ashleyho Coopera (1671 – 1713), grófa of Shaftesbury, ktorú obohatil o vlastné úvahy a voľne spracoval v podobe prvého manifestu, kde sa odvracia od kresťanstva a prikláňa k deizmu. Táto parafráza, ktorú venoval bratovi Didierovi Pierrovi v nádeji, že ho vezme na milosť, vyšla pod názvom *Princípy morálnej filozofie* (Principes de la philosophie morale, ou Essai de M. S*** sur le mérite et la vertu. Avec réflexions. 1745) a napriek „podvratnému“ obsahu sa dočkala vcelku priaznivej recenzie uverejnenej vo februári 1746 v jezuitskom *Journal de Trévoux*. V duchu deizmu, odsudzujúceho fanatizmus, spochybňujúceho Písmo sväté a smerujúceho k neverectvu, skoncipoval cez veľkonočné sviatky na nepriamy podnet madame de Puisieux aj vlastný spis *Filozofické myšlienky* (Les Pensées philosophiques. 1746), za ktorý zinkasoval honorár vo výške päťdesiat louisdorov a uspokojil jej rastúce nároky, následne ho inkognito a ilegálne (zdanlivo v Haagu) vydal Laurent Durand, no ešte v júli toho istého roku ho v zmysle parlamentného rozsudku roztrhali a spálili, lebo „svojím nepokojným a nerozvážnym duchom rozlieva žlč najtrestuhodnejších a najabsurdnejších názorov schopných pomútiť ľudský rozum; na základe zvrátených pochybností hádže všetky náboženstvá do jedného vreca a v konečnom dôsledku nijaké neuznáva“. Vykonávateľ najvyššej spravodlivosti ho verejne opuncoval nálepkou „škandalózný spis odporujúci kresťanstvu a dobrým mravom“. A jednako v *Dodatku k Filozofickým myšlienkam* (Addition aux Pensées philosophiques. 1762) zaujal ešte radikálnejší postoj k dogmám o milosti, krížovej ceste, zázraku, krstu, obriezke, vteleniu či dedičnému hriechu, čo ilustruje výrok: „Kresťanský Boh pripisuje väčší význam jablku než deťom.“ Svoje úvahy ďalej rozviedol v útľom spise *O dostatku prirodzenej viery* (De la suffisance de la religion naturelle. 1770) pravej božskej, univerzálnej, tolerantnej, nadradenej všetkým cirkvám a v alegórii *Potulky skeptika alebo Aleje* (La Promenade du sceptique, ou les Allées. 1830 posmrtné), kde otvorene priznáva: „Prinúťte ma mlčať o viere a vláde a nebudem mať čo povedať.“

V rokoch 1746 až 1748 Diderot spolupracoval s Marcom

Antoinom Eidousom (1724 – 1790) a Françoisom Vincentom Toussaintom (1715 – 1772) na preklade trojzväzkového *Všeobecného lekárskeho slovníka* (A Medicinal dictionary. 1743 – 45) od anglického lekára Roberta Jamesa (1703 – 1776), anonymne vydal libertínsky román *Nehanebné šperky* (Les Bijoux indiscrets. 1748), kde parodizuje francúzskeho kráľa, ergo vykresľuje v orientálnych črtách ako konžského sultána Mangogula, kým madame de Pompadour ako jeho favoritku Mirzozu, a súbor piatich vedeckých esejí *Učená rozprava na rozmanité matematické témy* (Mémoires sur différents sujets de mathématiques. 1748), ktorými si získal povest' nadaného matematika, znalca akustiky i mechaniky, a ako-tak zahladil neprijemnú aféru súvisiacu s autorstvom lascívnej prózy, z ktorého ho usvedčila mravnostná polícia na základe udavačských listov. Diderotov materialistický prístup v spise *List o slepcoch pre vidiacich* (Lettre sur les aveugles à l'usage de ceux qui voient. 1749), ktorý ocenil aj Voltaire, hoci sa s ním bezvýhradne nestotožnil, a najmä jeho vízia o vzniku sveta, predznamenantávajúca vedecké základy darwinizmu založeného na princípe prirodzenej selekcie a výlučnom prežití najsilnejších či najschopnejších prispôbiť sa meniacim podmienkam prostredia, presvedčila cenzorov, že autor patrí k nebezpečným individuíam; na príkaz policajného náčelníka Nicolasa Reného Berryera ho teda zatkol inšpektor Joseph d'Hémery, ktorý mu po prehliadke bytu na Rue de la Vieille-Estrapade zhabal rukopis *Potuliek skeptika* namiesto manuskriptu neviazanej „priapovskej“ alegórie *Biely vták. Mystifikácia* (L'Oiseau blanc, conte bleu. 1748) a na tri mesiace odviezol do veže Château de Vincennes. V októbri 1749 ho navštívil priateľ Jean-Jacques Rousseau, ktorý cestou pocítil nával inšpirácie, čo ho podnietilo k *Rozprave o vedách a umeniach* (Discours sur les sciences et les arts. 1750) na tému vy písanú Dijonskou akadémiou v mesačníku *Mercure de France*. Rousseau zaujal Diderotov nevšedný zorný uhol v rozpore s konformizmom, ktorý „nik iný nevezme do úvahy“, a jeho povzbudzujúce slová mu nepochybne pomohli dosiahnuť prvenstvo. Trpká skúsenosť a osamotenosť vo väzenskej cele Diderota poznačila napriek evidentnej podpore Voltaira a jeho vzdelanej

priateľky Émilie du Châtelet (1706 – 1749), matematicky a fyzicky, ktorej sa podarilo docieľiť, aby mu zmiernili drsné podmienky; do smrti na ňu nezabudol a radšej ukrýval kompromitujúce rukopisy na dne zásuviek písacieho stola, aby sa nevystavoval zbytočnému riziku.

Rozsiahle klasické vedomosti, neomylná intuícia, mimoriadna vitalita a vytrvalosť, neobyčajná schopnosť objavovať, inovovať a formulovať myšlienky predurčili Denisa Diderota na trnistú dráhu encyklopedistu. Na základe kráľovského certifikátu a zmluvy podpísanej v roku 1748 s konzorciom kníhtlačiarov sa tridsaťpäťročný „nedisciplinovaný“ intelektuál s elánom pustil do kolosálneho edičného projektu veľkého náučného slovníka, zvaného *Encyklopédia alebo Racionálny slovník vied, umení a remesiel* (*Encyclopédie, ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers*), ktorému zasvätil vyše dvadsať rokov priam nadľudského úsilia a do ktorého aktívne zapojil osvietenských veľduchov a okolo stopäťdesiat spolupracovníkov. Pôvodne sa ako skúsený prekladateľ podujal na preklad dvojzväzkovej *Encyklopédie alebo Všeobecného slovníka umení a vied* (*Cyclopaedia or an Universal Dictionary of Arts and Sciences*. 1728) od anglického encyklopedistu Ephraima Chambersa (1680 – 1740), ktorý zanedlho poslužil ako predbežný náčrt moderného sedemnásťzväzkového kolektívneho slovníka francúzskych autorov. Ambiciózny mladý filozof a jeho oddaný priateľ Jean-Baptiste Le Rond d'Alembert sa stali hlavnými redaktormi veľkolepého diela, v ktorom si vytýčili za cieľ zhromaždiť poznatky roztrúsené po celej zemi, zatriediť ich do všeobecného systému a odovzdať nasledujúcej generácii, „aby sme prispeli k vyššej vzdelanosti, počestnosti i šťastiu našich vnukov a zaslúžili sa o duchovný rozvoj ľudstva“. V októbri 1750 vyšiel *Prospekt* (*Prospectus de l'Encyclopédie*), v ktorom Diderot podrobne oboznámil verejnosť so zámerom redakčného tímu spopularizovať jednotlivé vedné odbory (filozofiu, morálku, teológiu, astronómiu, matematiku, fyziku, literatúru, ale aj umenie, remeslá, poľnohospodárstvo a architektúru) a obohatiť ich o alegorické ilustrácie, aby pritiahli čo najviac predplatiteľov, inými slovami, abecedne zoradiť jednotlivé heslá (odborné

názvy) a navzájom ich prepojiť hypertextovými odkazmi. O rok neskôr uzrel svetlo sveta prvý zväzok Encyklopédie; slobodný duch a materialistický prístup jej hlavného tvorca sa prejavil najmä v heslách *Živočích* (Animal. 1751. I.), *Atomizmus* (Atomisme. 1751. I.), *Spoločnosť* (Certitude. 1752. II.), *Kresťanstvo* (Christianisme. 1753. III.), *Občan* (Citoyen. 1753. III.) či *Epikureizmus* (Épicurisme. 1755. V.) a hoci ešte nechyroval o biológii a evolučnej teórii, intuitívne predvídal zákonitosti prirodzeného vývoja. Jeho najbližší spolupracovník v prvej fáze D'Alembert napísal *Úvodnú rozpravu* (Discours préliminaire de l'Encyclopédie), v ktorej načrtol dejiny vzniku a vývoja poznania i klasifikáciu vied, vytvoril heslá z odboru matematiky, fyziky a astronómie, zo všeobecnejších sa sústredil na *Kolégium* (Collège. 1753. III.) proti jezuitskému vzdelávaciemu systému, *Slovník* (Dictionnaire. 1754. IV.), na ktorý Diderot reagoval heslom *Encyklopédia* (Encyclopédie. 1755. V.), a *Ženevu* (Genève. 1757. VII.), ktorá podnietila Rousseaua k polemike v *Liste D'Alembertovi o divadelných predstaveniach* (Lettre à D'Alembert sur les spectacles. 1758).

Jean-Jacques Rousseau, ktorého s Diderotom sprvu spájala názorová zhoda, sa podieľal na tvorbe *Encyklopédie*, respektíve *Racionálneho slovníka vied, umení a remesiel* dovtedy, kým sa nerozišli pre prehlbujúce sa rozpory. Realizoval sa predovšetkým v oblasti hudby vrátane rozsiahleho hesla *Politická ekonomia* (Économie politique. 1755. V.); po jeho roztržke s „nenávidenými filozofmi“ Diderot vložil do XI. zväzku Encyklopédie heslo *Ekonomika* (Economie. 1765). Stúpenec materializmu Paul Henri Thiry, barón d'Holbach (1723 – 1789), absolvent práva spracoval heslá *Kňazi* (Prêtres. 1765. XIII.), *Teokracia* (Théocratie. 1765. XVI.) a *Predstavitelia* (Représentants. 1765. XIV.) o potrebe voliť zástupcov ľudu do vlády. Rytier Louis de Jaucourt (1704 – 1779), príslušník hugenotskej šľachty, ktorý vyštudoval medicínu, neprávom upadol do zabudnutia, lebo dodával hlavnému redaktorovi heslá na najrozličnejšie témy aj vo fáze tzv. nelegálnej činnosti, keď sa mnohí stáli spolupracovníci z opatrnosti stiahli zo scény. V Liste z desiateho novembra 1760, adresovanom milovanej Sophii Vollandovej, s ktorou sa

Diderot spoznal v roku 1755 pravdepodobne prostredníctvom Rousseaua, píše: „*Moji kolegovia takmer nič neurobili. Nevieam, kedy sa skončia tieto galeje. Rytier de Jaucourt mi sľúbil, že ma ešte rok podrží. Už takmer sedem rokov stojí za chrbtom šiestim-siedmim sekretárom, ustavične číta, diktuje, pracuje trinásť-štrnásť hodín denne a táto drina ho dosiaľ neodradila.*“

K aktívnym spolupracovníkom prináležali aj dve osobnosti z predchádzajúcej generácie, predovšetkým Voltaire prezývaný „patriarcha de Ferney“ v úlohe ozajstného duchovného otca Encyklopédie, zahŕňajúcej nespočetné citáty najmä z jeho *Eseje o všeobecných dejinách* (Essai sur l'histoire générale), v súčasnosti známej pod názvom *Esej o mravoch a duchu národov* (Essai sur les mœurs et l'esprit des nations. 1756). Okrem hesla *História* (Histoire. 1765. VIII.), čo mu Diderot zveril na počesť historických diel *Dejiny za vlády Charlesa VII.* (Histoire de Charles XII. 1731) a *Storočie Louisa XIV.* (Siècle de Louis XIV. 1751), vypracoval *Modlu* (Idole. 1765. VIII.), ktorou sa pustil do boja proti poverám a fanatizmu v zmysle osvieteniského mysliteľstva; ako ochranca klasického ideálu jazyka sa zas prejavil v heslách *Duch* (Esprit. 1755. V.) a *Dôvtip* (Finesse. 1756. VI.). Obaja muži sa vzájomne rešpektovali, udržiavali písomný styk, zdá sa však, že osobne sa nepoznali, ako vyplýva z Voltairovej korešpondencie zo štvrtého júna 1760 vášnivému odporcovi encyklopedistov, dramatikovi Charlesovi Palissotovi de Montenoy: „... vždy som si hlboko vážil bohaté vedomosti monsieur Diderota... nikdy sme sa nestretli...“ Keď v roku 1759 Encyklopédia stratila podporu kráľovského dvora, z obavy pred represáliami ustúpil do úzadia a pustil sa do vlastného *Príručného filozofického slovníka* (Dictionnaire philosophique portatif. 1764), ktorý rozšíril o *Otázky* (Questions) súvisiace s Encyklopédiou.

Charles-Louis de Secondat de la Brède et de Montesquieu sa prakticky nestihol aktívne zapojiť do spolupráce a zanechal len náčrt hesla *Štýl* (Goût. 1757. VII.), ale Encyklopédia sa len tak hmýri citátmi z *Perzských listov* (Les Lettres persanes. 1721), nehovoriac *O duchu zákonov* (L'Esprit des lois. 1748). Po jeho smrti uverejnil D'Alembert v úvode V. zväzku chváloreč na veľducha (Éloge de Montesquieu), kde nesmierne oceňuje jeho zá-

ujem o monumentálne kolektívne dielo, zakončenú modifikovaným citátom zo *Životopisu Iulia Agricolu* (De vita et moribus Iulii Agricolæ) od rímskeho historika Publia Cornelia Tacita (asi 55 – asi 120): „Skutočnosť, že sa odobral zo sveta, v nás vyvoláva hlboký smútok, spôsobuje vlasti veľký žiaľ, ba nenecháva ľahostajných ani cudzincov.“

Uprostred intenzívnej práce, naplnenej zodpovednosťou, vstúpil Diderot začiatkom roku 1751 na podnet nemeckého literáta Johanna Heinricha Samuela Formeya (1711 – 1797) do Pruskej kráľovskej akadémie vied (Königlich-Preußische Akademie der Wissenschaften). Osvietený (filozofický a vedecský) duch sálajúci z obratne zvolených odkazov a alúzií v Encyklopédii však prakticky vzápätí narazil na tvrdý odpor cirkevných kruhov, čo dokumentujú negatívne reakcie konzervatívne založených denníkov *Journal des Sçavans* a najmä *Journal de Trévoux*, v ktorom jezuita Berthier z mosta do prosta obvinil Diderota z plagiátorstva moderného diela *O pokroku a rozvoji vied* (The Advancement of Learning. 1605; De dignitate et augmentis scientiarum. 1623) od anglického filozofa Francisa Bacona (1561 – 1626). Sotva sa vo februári 1752 začal distribuovať druhý diel Encyklopédie, členovia Conseil du roi sa jednohlasne zhodli na zákaze jej predaja. „Jeho veličenstvo usúdilo, že oba zväzky obsahujú výplody nezávislého buričského ducha ohrozujúceho kráľovskú moc; nejasné a pochybné myšlienky podkopávajúce základy vedy, ktoré kazia mravy, vedú k omylom a neverecťu.“ Diderot sa už opäť videl v žalári, no napodiv neprišiel o licenciú, ba vďaka nečakanej podpore kráľovej vplyvnej favoritky madame de Pompadour a Chrétiena Guillaumea de Lamoignon de Malesherbes (1721 – 1794), nového direktora Librairie, zodpovedného za cenzúru tlačovín, mohol v novembri 1753 pokračovať v práci na základe tichej dohody.

Medzitým napísal filozofické eseje *List o hluchonemých* (Lettre sur les sourds et muets. 1751), *Myšlienky o výklade prírody* (Pensées sur l'interprétation de la nature. 1753 – 54), kde zhrnul princípy uplatňované v Encyklopédii, vyslovil predpoklad o všeobecnej citlivosti hmoty a zdôraznil význam experimentálnych vied; melodramatické, nevelmi úspešné divadel-

né hry *Nemanželský syn alebo Skúška cti* (Le Fils naturel, ou les Épreuves de la vertu. 1757) a *Hlava rodiny* (Le Père de famille. 1758), ktorá vyšla s teoretickou *Rozpravou o dramatickej poézii* (Discours sur la poésie dramatique. 1758), kde zdôvodnil potrebu novej dramatickej estetiky, a množstvo článkov pre periodickú kroniku z pera parížskych intelektuálov *Correspondance littéraire, philosophique et critique*, ktorú od roku 1753 vydával Friedrich Melchior von Grimm. Musel sa však boriť s rozmanitými ťažkosťami, najmä so sprísnenou cenzúrou, čeliť neprestajným útokom zo všetkých možných strán (literárny kritik Élie Catherine Fréron ho obvinil z plagiatstva hry *Vero amico* od Carla Goldoniho), riešiť čoraz častejšie problémy s prispievateľmi, medziiným s Rousseauom, s ktorým sa začal rozchádzať v názoroch na človeka a spoločnosť, nehovoriac o najbližšom spolupracovníkovi D'Alembertovi, ktorý po definitívnom zákaze v roku 1759 odmietol nezmyselne riskovať a radšej sa na radu Voltaira odvrátil od projektu. Diderot chytil vec za správny koniec, keď 19. februára 1759 napísal nestorovi: „Obrátiť sa chrbtom k dielu znamená opustiť bojisko a urobiť zadosť ničomníkom, čo nás prenasledujú. Keby ste vedeli, s akou radosťou prijali D'Alembertovu dezerciu a k akým manévrom sa uchýlili, aby mu zabránili v návrate...! Odvážnym ľuďom väčšmi vyhovuje opovrhovať nepriateľmi a ťažiť z hlúposti cenzorov... Považujete za čestné klamať nádeje našich predplatiteľov a nespĺniť si záväzky voči vydavateľom...? Keby sa D'Alembert vrátil a zotrval do konca, nešlo by o akýsi druh pomsty? Veľmi ma mrzí, že odišiel, a urobím všetko, aby som ho prilákal naspäť.“ V tom období koloval po Paríži podvratný pamflet, osočujúci kritika Abrahama Josepha Chaumeixa (1730 – 1790) za *Oprávnené pripomienky k Encyklopédii* (Les Préjugés légitimes contre l'Encyclopédie. 1759) a pripisovaný Diderotovi, za ktorý mu hrozil zatykač; nepodľahol však panike a neutiekol za hranice, hoci mu odobrali kráľovský certifikát. Posadil sa za stôl a napísal direktorovi Malesherbesovi list, v ktorom sa zaprisahával, že je nevinný, nijakým spôsobom, ani priamo, ani nepriamo sa nezaplietol do aféry s pamfletom a ostane doma bez ohľadu na následky, ktoré by z nej mohli vyplývať. Jeho dcéra, madame de

Vandeul zachytáva túto epizódu v *Spomienkach na otca* nasledujúcimi slovami: „*Monsieur de Malesherbes upozornil otca, že na druhý deň vydá príkaz, aby mu skonfiškovali všetky rukopisy. – To ma nesmierne zarmucuje, lebo ich nestihnem presťahovať na bezpečné miesto, navyše tak rýchlo nenájdem ľudí, čo by sa ich podujali ukryť. – Tak to všetko pošlite ku mne, kde to nik nepríde hľadať...*“

V krušných časoch ležalo ťažké bremeno zodpovednosti za ilegálne vykonávanú redakčnú prácu Encyklopédie výlučne na Diderotových pleciach. Nezávideniahodné postavenie mu pomáhala znášať Louise Henriette Vollandová (1716 – 1784), ktorú oslovoval Sophie (synonymum Múdrosti) a ktorá tvorila ideálny protiklad jeho škriepnej manželky a náročnej milenky Marie Madeleiny de Puisieux. „*Toto dielo časom zaručene spôsobí revolúciu v myslení; predpokladám, že tyrani, utláčatelia, fanatici, neznášaňlivci z neho nebudú mať žiaden osoh a že poslúžime ľudstvu,*“ napísal jej v liste z 26. septembra 1762. A manželke, ktorá si neodpustila žiarlivostnú scénu, keď sa dozvedela o ich ľubostnom vzťahu, adresoval 29. júla 1759 z Langres, kam uprostred návalu práce odcestoval usporiadať pozostalosť po otcovi, zmierlivé slová: „*Nežijeme spolu, aby sme si navzájom vyčítali svoje chyby, ale aby sme ich znášali... Máte v rukách naše šťastie v trojici... Ak ma privediete do hrobu, nijako si nepomôžete.*“ Medzitým spriadal viaceré plány v oblasti divadla, načrtol hry *Madame de Linan* alebo *Počestná žena* (*Madame de Linan, ou l'Honnête Femme*), *Sókratés* (*Socrate*) *Šerif* (*Le Shérif*), ale ani jednu nedotiahol do konca; vedel priam zázračne rozvinúť dialóg v spisoch, beznádejne však stroskotával v dramatických replikách. Navyše utrpel ťažký úder pod pás, keď čírou náhodou zistil, že vydavateľ Encyklopédie André-François Le Breton z obavy pred perzekúciou potajomky vyškrtával z одобrených korektúr najodvážnejšie výroky v posledných desiatich zväzkoch, čo mu vytkol v rozhorčenom liste: „*Vrazili ste mi dýku do srdca... Vy ste ma dva roky zbabelo podvádzali; Vy ste zmrazčili alebo dovolili nejakému barbarovi sprzniť statočnú prácu dvadsiatich príčinnivých poctivcov, čo Vám zdarma obetovali svoj čas, talent a prebdené noci z lásky k dobru i pravde a v jedinej*

nádeji, že uzrú svoje myšlienky v sadzbe a získajú akú-takú vážnosť, ktorí si právom zaslúžia a o ktorú ste ich nespravodlivo a z čírej nevďačnosti pripravili... Plakal som od zúrivosti vo Vašej prítomnosti; plakal som doma od bolesti pred Vaším spoločníkom monsieurom Briassonom... Vy ste ju (filozofiu) vyklieštili, rozšklbali na márne kúsky bez súdnosti, bezcitne a nechutne... Toto je výsledok dvadsaťpäťročnej ťažkej, vyčerpávajúcej, nebezpečnej práce... Kto nemá energiu, česť a odvahu, nemal by sa púšťať do nebezpečných podujatí..." V roku 1765 teda ukončil redakčnú činnosť s trpkým pocitom nespokojnosti a to ešte netušil, že zakrátko sa bude osobne prihovárať za „zradcu“ Le Bretona, ktorého zatknú a uvrhnú do Bastilly, jednotlivé zväzky sa rozpošlú len za hranice a do provincií a ešte dlho bude platiť zákaz distribúcie v Paríži a vo Versailles. Navzdory počiatočným prekážkam sa Encyklopédia, ktorá vdýchla slobodného ducha celej Európe, dočkala do konca 18. storočia viacerých reedícií a znamenala pre vydavateľov vari najvýnosnejší obchod tých čias. Le Breton totiž odovzdal žezlo mladému lilskému vydavateľovi Charlesovi Josephovi Panckouckovi (1736 – 1798), ktorému sa zmenou formátu, papiera a tlačiarne podarilo znížiť náklady na štvrtinu a predáť osemnásobne viac kompletných zväzkov.

V roku 1759 sa Melchior von Grimm dohodol s Diderotom na pravidelných výtvarných posudkoch, tzv. Salónoch, literárnych prepisoch „zrakových dojmov a osobitých postrehov“ z výstav Académie royale de peinture et de sculpture do umeleckej rubriky periodika *Correspondance littéraire, philosophique et critique*, určeného úzkemu okruhu urodzených čitateľov za hranicami Francúzska, ktoré mu vyniesli nielen úspech, ale aj titul priekopníka umeleckej kritiky. O desať rokov mu Grimm zveril celý časopis, ktorý viedol v spolupráci s literátkou Louisou d'Épinay (1726 – 1783), niekdajšou Rousseauovou priateľkou, čo ho zoznámila s Jeannou Catherinou Quinaultovou (1725 – po 1807), manželkou François Alexandra de Maux, s ktorou nadviazal intímny vzťah; z vďaky neskôr Louise pomohol s rukopisom pseudopamäti *Kontravyznania. Príbeh madame de Montbrillant* (Contre-confessions. Histoire de madame de Montbrillant. 1818), kde v postave Reného vykresľuje